

O delu arhivov in zborovanjih

XX. mednarodni arhivski raziskovalni tabor: Turnišče v Sloveniji in Paka na Madžarskem, od 24. do 29. junija 2010

Slavnostno odprtje 20. mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora je potekalo v sredo, 24. junija 2010, v prostorih občine Paka na Madžarskem. Glavna organizatorja tabora sta bila Pokrajinski arhiv Maribor in Arhiv županije Zala iz Zalaegerszega, soorganizatorji pa so bili še Arhiv Železne županije iz Sombotela. Letošnji tabor je bil del projekta Evropske unije Evropsko teritorialno sodelovanje. Naš tabor je bil skupaj z drugimi programi sestavni del projekta Železne županije in Madžarske samoupravne narodne skupnosti z naslovom Skupna bogastva naše preteklosti — živa dediščina oz. Múltünk közös értékei — élô örökség.

Na odprtju so bili navzoči udeleženci tabora — letos že drugič dijaki soboške gimnazije in gimnazij iz Zalaegerszega in Sombotela, direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor dr. Slavica Tovšak, direktor Arhiva Železne županije dr. György Tilcsik in direktor Arhiva županije Zala András Molnár, strokovni vodje iz treh arhivov — Jure Maček in Gordana Sovegeš Lipovšek iz Maribora, Robert Bartos iz Sombotela in Zoltán Paksi iz Zalaegerszega ter predstavniki Železne županije in županije Zala. S svojim obiskom nas je presenetil tudi dr. László Göncz, poslanec madžarske narodne skupnosti v slovenskem parlamentu, ki je vse do leta 2008 aktivno sodeloval na vseh mednarodnih taborih.

Vsi navzoči so se strinjali s tem, da je treba ta izjemni projekt nadaljevati in nadgraditi. Visoki jubilej tabora bo še posebej zaznamovan septembra v Monoštru, ko bo organizirana tudi dvodnevna konferenca. Predavanja, ki se bodo zvrstila na konferenci, bodo ovrednotila delo mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora ter začrtala pot za naprej.

Letošnji tabor je poleg nekaterih novosti, ki smo jih uvedli na mariborski strani, predstavil tudi novi logotip tabora. Izdelal ga je dijak Nejc Kuzmič iz Gimnazije Murska Sobota, ki je tudi aktivno sodeloval na lanskem in letošnjem taboru. Direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor - dr. Slavica Tovšak - je izrazila željo, da bi znak sprejeli vsi trije partnerji ter ga uporabljali v prihodnjem desetletju. Glede na to, da je znak oblikoval dijak, je zelo sodoben, mladosten in pisan ter prikazuje vse tisto, kar združuje dijake na taboru: dve državi, raziskovanje, arhivsko gradivo,

dobra volja, nove ideje in medsebojna komunikacija udeležencev.

Po slovesnem odprtju in kosilu smo dijaki in mentorji že odšli v naselja v okolici Pake (Csômôdér, Kányavár, Ortaháza). Naselja so bila v preteklosti samostojna, vendar so jih kasneje priključili naselju Paka. Gre za manjša naselja, v katerih živi večinoma starejše prebivalstvo. V vseh vaseh je veliko praznih hiš, ki propadajo ah so naprodaj. Ni niti tujcev, ki so preurejali in obnavljali vaške domačije v značilnem madžarskem stilu in smo jih bili vajeni prejšnja leta v madžarskih vaseh. Razmišljah smo o tem, kam gredo mladi po končani šoli? Menih smo, da najverjetneje ostanejo v kraju šolanja. Toda gospe v vasi so nam ravnodušno odgovorile, da mladih tukaj sploh ni. Torej so se izselili že otroci, katerih starši imajo danes 60[^]70 let. V vaseh tudi ni nobene trgovine ah gostilne. Starejše prebivalce s hrano oskrbuje gostišče iz Pake. Na to so nas opozarjale tudi posode za hrano, obešene na ograje.

Nasploh so bili ljudje zelo nezaupljivi, bolj kot prejšnja leta. Dijaki so se naučili, da kot raziskovalci ne smejo biti vsiljivi. Če so hoteli, da bi jim ljudje zaupali, so morali biti prijazni, nasmejani, zelo potrpežljivi, večkrat so morali ljudem pojasniti namen prihoda skupine v vas. Nekateri starejši prebivalci so bili zelo občudjivi tudi za uporabo fotoaparata, zato smo jih začeli uporabljati bolj diskretno.

V vasi Csômôdér smo obiskali tudi polnilnico sodavice Illés, kjer se družina s tem ukvarja že od 20. let 20. stoletja. Gre za vodo pod pritiskom, obogateno z ogljikovim dioksidom, ki je na Madžarskem zelo priljubljena predvsem za »špricarje«.

V naš program smo vključili tudi obisk bunkerjev, ki jih je Madžarska zgradila vzdolž jugoslovanske meje. Leta 1948 je nastal spor med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo. Stalin je 28. junija 1948 v posebni resoluciji obtožil Komunistično partijo Jugoslavije oddaljevanja od marksistične in leninistične ideologije ter ji pripisal sovražen odnos do Sovjetske zveze. Izključil jo je iz informbiroja. Resničen razlog za spopad je bil spor med Stalinom in Titom, ker je Tito po drugi svetovni vojni želel več samostojnega odločanja v jugoslovanski politiki. V obdobju informbirojskega spora so se poslabšali tudi odnosi med Madžarsko in Jugoslavijo. Madžarska je leta 1950 začela graditi bunkerje vzdolž jugoslovansko-madžarske meje, ki so predstavljali obrambo pred Zahodom. V teh bunkerjih nikoli ni bilo nobenega vojaka. Večina

jili je v gozdu, nekaj jih je tudi sredi polj ali dvorišč. Sanacije vseh bunkerjev niso v načrtu, saj bi zahtevala veliko denarnih sredstev. Tudi porušiti jih ni mogoče, ker so betonske stene debele od 1,5 do 2 m in bi jih morali razstreliti. Večina jih je danes zaraščenih, tisti, ki so bili zgrajeni sredi dvorišč stanovanjskih hiš, pa so zdaj kleti. V vasi je tudi stalna razstava o teh bunkerjih, ki jo je postavil Vojaški muzej iz Budimpešte.

Ker smo raziskovanje končali hitreje, kot smo načrtovali, smo se zapeljali še s turističnim vlakcem. Vlak so v preteklosti potrebovali predvsem za vožnjo lesa, za to ga uporabljajo tudi danes vse leto. Pozneje je postal zanimiv tudi za turiste in domačine. Turistični vlak vozi od pomladi do jeseni, vagoni so odprti in tako lahko sloniš na oknu ali sediš na stopnicah vrat, saj vozi s hitrostjo približno 30–40 km/h.

Naslednja naša postaja je bilo Tumišče, ki je znano predvsem po čevljarstvu. Leta 1524 je naselje postalo trg. Mnogo virov navaja, da je leta 1548 Turnišče pridobilo mestne pravice, prebivalci pa so tako postali meščani oz. varašanci. Vendar v resnici ni bilo tako. Turnišče je bilo vedno samo trg (madžarsko mezôváros ali podeželsko mesto; Turniščani so prvi del besede »mezo« odvezli in ostal je samo »varos«, to pa pomeni mesto in zato se imajo prebivalci še danes za varašance oz. meščane). V 17. in 18. stoletju se je začela močno razvijati obrt, zlasti čevljarstva in krojaška. Čevljarji mojstri so se organizirali v čevljarški ceh leta 1760. Pravila ceha je potrdila cesarica Marija Terezija. Krojaški mojstri so se organizirali v krojaški ceh leta 1770. Čevljarjem v čast je sredi vasi in stari cimprači urejen čevljarški muzej, tega pa smo si tudi ogledali. Treba pa je omeniti tudi romarsko cerkev Marije Vnebovzete s freskami Janeza Aquile. Cerkev je bila prvič omenjena že 16. novembra 1267 v listini madžarskega kralja Béle IV. Gre za pravno listino, s

katero je kralj posegel med ozemelske spore rodbin Haliold in Jure. Zgrajena je bila v romanskem slogu. V 14. stoletju so ji prizidali novo ladjo, in to že v gotškem stilu. Dokončno gotško preureditev cerkve in poslikavo notranjosti s freskami je opravila delavnica radgonskega slikarja in gradbenika Janeza Aquile, nekaj tudi mojster osebno, med letoma 1380 in 1390. Ko v začetku 20. stoletja cerkev ni več zadoščala niti za redne »nedeljske« potrebe, kaj šele za velike Marijine praznike, saj se je ob Marijinem vnebovzetju že tedaj poleg domačinov lahko zbralo tudi več tisoč romarjev, so začeli načrtovati graditev nove cerkve. Pobudnik je bil tedanji patron cerkve, beltinski grof Avgust Zicli, načrte zanjo pa je izdelal dunajski arhitekt, baron Max Fers tre.

Cerkev nam je slikovito predstavil absolvent likovne pedagogike Gorazd Bence, ki je tudi aktiven član društva Mežnarski cej. Mežnarski cej deluje v okviru Župnije Marijinega vnebovzeta že od leta 1998. S svojim delom želi obogatiti tako versko in kulturno kot tudi družbeno življenje svetišča Marije pod logom. Zato prirejo srečanja, romanja, koncerte, različne delavnice, posvete, razstave ter izdajajo brošure in zloženke o Turnišču.

Potem nas je pot vodila do gospoda Franca Lutarja, ki je zbiralec družinske in vaške dediščine. Gospod je tudi aktiven član društva ljubiteljev starih koles in nam jih je z veseljem razkazal. Poleg tega nam je pokazal še nekaj albumov s starimi fotografijami. Se več gradiva za razstavo pa smo dobili v Nedelici, v Ancovi galeriji, katere lastnik je Boris Kučko. Zbirka je začela nastajati v letu 1994, ko se je začelo zbiranje kmečkega orodja in gospodinjskih pripomočkov. Kasneje so začeli zbirati še pohištvo, knjige, periodiko, dokumente, fotografije, vezenine in umetnine. Zbrani predmeti so dediščina številnih družin iz Turnišča in okolice. Galerija je bila odprta v

letu 2008. Bogatijo jo: Škounikof salon iz Tumišča, secesijska jedilnica družine Kučko, prikaz čevljarške, tkalske in šiviljske obrti ter vinogradništva, poljedelstva, dela vaške gostilne, predstavitev bivanjskih enot in farovške kuhinje. Dokumenti številnih družin so zloženi v škatle. Med dokumenti so tudi fotografije, zvezki, časopisi ipd. Pogovarjali smo se tudi o tem, da bi bilo te dokumente smiselno urediti in popisati.

V preteklosti je bilo veliko govora tudi o tem, da bi bilo potrebno tabor posodobiti in uvesti nove vsebine. Zato smo se odločili, da bo raziskovanja na slovenski strani manj. Raziskovanje »od hiše do hiše, od vrat do vrat« smo nadomestili s strokovno ekskurzijo v Pokrajinski arhiv Maribor. Tukaj so si udeleženci ogledali razstavo o urbarjih in urbarialnih registrih — Vsak kmet je dolžen dati gospodu zemljiškemu ..., ki je obogatena tudi z različnimi kmečkimi orodji in predmeti. Nato je bila na vrsti predstavitev dejavnosti arhiva, dela v čitalnici, arhivskega skladišča in knjigoveške delavnice. Po kosilu smo se skupaj z arhivistko Nino Gostenčnik urili v lepopisju, vroč popoldan pa smo izkoristili za izlet na Pohorje. Z razglednega stolpa smo občudovali Maribor ter se hladili v senci mogočnih smrek.

Zadnji dan popoldne je bilo na vrsti odprtje razstave. Večletne izkušnje so pokazale, da imamo dopoldne dovolj časa, da odberemo dokumente za razstavo. Skupaj z dijaki smo pregledali vse dokumente in fotografije, ki smo jih dobili ter izbrali najzanimivejše in najzgovornejše. Dijaki so se tako naučili razvrščati gradivo po družbenih, gospodarskih in kulturnozgodovinskih lastnostih ter ga smiselno in estetsko postaviti tudi na panoje.

Letošnjo razstavo v kulturnem domu Pake je slovesno odprla direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor dr. Slavica Tovšak. Ker se bliža jesenska konferenca ob 20. obletnici tabora, je poudarila tudi novo vizijo tabora. Nujno je potrebno vpeljati nove vsebine in metode v raziskovalno delo, da bodo dijaki še bolj motivirani, samo raziskovanje oz. delo na taboru pa bi se dvignilo na višjo raven.

Razstava v Pâki je bila na ogled do konca julija, po tem se je preselila v Tumišče, kjer je bila del večje razstave z naslovom *O življenjskih %godbah prebivalcev Tumišča od ijbelke do groba*. Razstava (avtorji so bili Gorazd Bence, Boris Kučko in Jelka Pšajd) je odstrla pogled na življenjske zgodbe prebivalcev Tumišča. Prav te govorijo o neprecenljivem bogastvu kraja, v preteklosti enega najpomembnejših verskih, gospodarskih in upravnih središč dolnjega Prekmurja. Pomen tega so v začetku 16. stoletja zapečatile pridobljene trške pravice. Od takrat namreč v varaši živijo varašanci.

Gordana Sovegeš Upovšek

SIstory: arhivsko gradivo in e-humanistika

Leta 2006 smo na Inštitutu za novejšo zgodovino (INZ) v Ljubljani prijavi program raziskovalne infrastrukture (RI), katerega osnovni cilj je bil oblikovanje raziskovalnega spletnega portala digitaliziranih in digitalnih zgodovinskih in zgodovinopisnih vsebin, ki bi že v izhodišču upošteval potrebe historične raziskovalne skupnosti in omogočal podporo pri delu dveh raziskovalnih skupinama na INZ oziroma bi s širjenjem nabora tematskih vsebin postajal osrednja etočka slovenskega zgodovinopisja. Pobuda je bila dobro sprejeta tudi zato, ker nas je pri delu poleg potreb raziskovalcev oziroma potencialnih uporabnikov vodila želja, da bi s prenosom starejših in sodobnih zgodovinskih in zgodovinopisnih gradiv v novo medijsko in tehnološko obliko, s katero se bodo lahko seznanjali naši potomci, poskrbeli za razbremenitev danes še fizično dostopnega gradiva, delu ohranjene kulturne in znanstvene dediščine pa bi s spletno prezentacijo ne nazadnje razširili in podaljšali relevance.

Z načrtnim sodelovanjem z različnimi institucijami in posamezniki, ki se ukvarjajo z zgodovino, smo začeli oblikovati sentis, namenjen slovenskemu zgodovinopisju in zanj. Rezultat dveletnega dela je bil konec leta 2008 predstavljen javnosti, zaživel je dvojezični (slovensko-angleški) spletni portal slovenskega zgodovinopisja, poimenovan Zgodovina Slovenije — SIstory (<http://www.sistor5r.si/>). Portal kaže, da na INZ pojem digitalizacija razumemo kompleksno, se pravi, da se ukvarjamo tako z oblikovanjem sodobnih spletnih medijev kot tudi s samo digitalizacijo različnih gradiv ter objavo teh na spletu.

Že danes je na portalu dostopen relativno širok nabor verificiranih vsebin, ki so v podporo ne samo zgodovinarjem raziskovalcem temveč tudi arhivistom, muzealcem, šolnikom, študentom, pa tudi vsem tistim, ki jih to področje zanima zgolj ljubiteljsko. Portal Zgodovina Slovenije ali SIstory je razdeljen v sklope, ki predstavljajo zgodovinsko in zgodovinopisno gradivo z ustreznimi analitičnimi sistemi in ustreznim znanstvenim aparatom: arhivsko, muzejsko gradivo, tiskane vire, serijske publikacije, učbenike, učne načrte, (spletne) monografije, analize itd., uporabniki imajo na vpogled tudi bazo podatkov Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej.

Lani smo se na INZ odločili, da portal SIstory izstopi iz okvirov zgolj »pisane zgodovine«. Z novimi orodji sodobne tehnologije smo začeli razvijati interaktivne in multimedijske prezentacije historičnih vsebin, s tem pa smo pritegnili tudi zanimanje širše javnosti. V prvi fazi nadgradnje obstoječe tehnološke platforme se je kot plodno izkazalo sodelovanje z